

ТУРЦИЗМИТЕ ВО ДЕЛАТА НА РИСТО КРЛЕ

Скоро секој јазик ма позајмено зборови од други јазици. Тие зборови, од еден во друг јазик, се движат некогаш со помал интензитет и квантитет, некогаш со поголем.

Разни околности (разлика во култура, соседство, окупација) влијаат врз взаемното влијание на јазиците. Интензитетот на акцијата за чистење на националниот јазик од туѓите примеси, зависи од начинот на кој туѓите примеси се внесени (сосила наметнато влијание или природно влијание на туѓ јазик).

Од доаѓањето на Османските турци на Балканот, може да се проследи првата појава на турцизми во словенските и воопшто во балканските јазици. Долгиот период на турското владеење во овие краишта остави забележливи траги и во нивните јазици.

Интересен е фактот дека во процесот на чистење на македонскиот јазик од туѓи - позајмени зборови, ставот спрема турцизмите бил очигледно поблаг, отколку спрема зборовите преземени од други, несловенски (па дури и словенски) јазици. Па затоа среќаваме голем број на турцизми во книжевните дела на македонските автори од најраниот почетен период па дури и во современото книжевно творештво.

Така и во делата на Ристо Крле можат да се идентифицираат турцизми. Самиот факт што авторот е Стружанец, град во кој турскиот јазик го зборуваат како Турците, така и другите жители, а особено чаршијата - занаетчиите, го објаснува фактот на присуство на турцизмите кај него.

Мораме овде веднаш да напоменеме (а тоа ќе се види и од нашите заклучоци и коментари - објаснувања) дека употребата на турцизмите кај Ристо Крле е и стилоген елемент во текстот што уште еднаш и на овој начин го покажува и истакнува неговиот висок книжевно творечки квалитет. Иако во скоро сите дела на Ристо Крле се среќаваат турцизми, ние за презентирање на нивната употреба врз конкретен текст, ја одбравме драмата „Парите се отепувачка“ од изданието: „Македонската драма меѓу двете светски војни“, II книга, приредил: Александар Алексиев, Македонска книга, Скопје, 1976 година.

Така на страните обележани пред дијалозите се според тоа издание.

стр. 9. Чин први, описот на сцената: *камари, ламба, јорџан, ѓумче, леџен.*

стр. 9. Митре: Кате, донеси го *леџенои* и *ѓумчеи*...

стр. 10. Митре: ... секој денеска си го гледа *ујуиои* свој.

Митре: ... во *вилаеиои* што ќе те однесе.

стр. 11 Коте: Демсе Ангеле денеска *јолџија* ни е?... Господ некој *касмей* поголем...

стр. 11 Мара: *Амин!*

стр. 12 Митре: ... пак *шукур* не било доцна.

Коте: *Ујдисафие ии* му треба?

стр. 13 Ангеле: ... а друго, *башка.*

Депа: За таа работа *ич* да не берите *ѓајле.*

Митре: ... *берикеи*лија ни е.

стр. 14 Коте: ... а ние по *ѓурбеи* да ги оставаме коските.

Депа: ... ама со пусти *борч...*

Фроса: ... добри *абери* да слушаеме.

Мара: ... што ти требаше да се *арчни*?

стр. 15 Коте: ... спремен е тој за *кирајџија.*

стр. 16 Митре: ... *ама адеи* е, да се стави *софра.*

Коте: ... јас *адеиши* ги бендисувам...

Панде: ... да ни се отвори *ишиаф.*

Панде: ... *берикеи* да го чека.

стр. 18 Митре: Велат дека повеќе се чаработува отколку во другите *ѓурбеи.*

Та, ако е *касмей* и ние да се сториме домаќини, да купиме некое нивче. Со *арѓаи*лак не се живее. Пак да го има секој ден, некако ќе се тера, ама само седење и дембелеење!

стр. 19 Депа: ...што кажуваш вакви *муабейи*, да ги ставаш луѓево во *мерак...* *белки* не е ништо.

стр. 19 Митре: ... *кешке* за тоа да е, како *срма* му е!

стр. 20 Панде: Не реков да го вратат, не сум *разија...*

стр. 21 Ангеле: ...*ич* ти да не се *сакалдисуваи.*

стр. 22 Панде: ... *санџим* ќе го носам преку Ѓавато.

Кате: ... не мор, мамо, не се *мерачи...*

стр. 23 Коте: Колку го плати?

Митре: Еден јузлук.

стр. 24 Депа: ... *безбели* е адет штом ти вели.

Мара: ...да не ни се ситат *душмани*.

Анѓеле: ... *ич* ти *гајле* да не бериш... седи со здравје! *Гајрејџ*.

стр. 25 Митре: *Ашколсум* бре!

стр. 26 Анѓеле: ... и да прати *џешкежи* за Спаса и за Танета.

стр. 28 Коте: Гледај си *џанам кејф*, кога има дома луѓе не останува работата покус. Со *себай* сме се собрале, убав ни е *муабейџов*, сакаш да ни го расипеш! Гледај си го *кефои* тука.

стр. 29 Митре: Така е. *Пак и мене на ум не ми џомина*. (Овој пример го изделуваме како израз директно преведен од турски; бидејќи во македонскиот јазик обично се користи: не ми падна на ум)

стр. 30 Коте: А, ова ќе биде *џаџили сикџер* манца!

Депа: И ние како вас. Што сме ние *џокоџиши* од вас?

стр. 32 Депа: У, зулум голем, кој викал на маче коте? ... *демек* сите ние будали.

стр. 34 Панде:... а вие овде сте му ја *курдисале* работата.

стр. 36 Панде: Низ пат, *џек* - *џук* сретнувавме луѓе.

Панде: ... не се нојдени ни до *укумаџои*.

стр. 38 Панде: ...*фиџан*, се наоѓа кај нас... тука веќе како ќе им *коџџиса* душата... *фиџан* и *фиџан* место... *Аберои* го праќа *фиџанкиши*.

стр. 41 Мара: ... ние овде не можеме да ги *ујдисаме* работите.

стр. 43 Ана: ... вие се *есайџије* за домаќини?

стр. 47 Ана: ... пак, *џаџан* да излезе...

стр. 48 Кате: ... пак сега, *делми* дојде ти...

стр. 54 Софре: ... вистина е дека не е *ујџун*...

Анѓеле: ... како ќе го најдете вие за *мунасиџ*, така ќе направиме.

стр. 58 Ката: ... за говедана да ги има на *мукаеџи* и да ги рани... утре ќе не направат *меселе* по селово.

стр. 74 Митре: ... тој во ова време прави *беузур*... види го ти него *едеџас*.

стр. 76 Митре: ... и работата ќе ти биде како *еџленџе*...

стр. 78 Митре: ... да има човек некоја *икѝииза*... *миндер*...

стр. 89 Митре: ... работи, буфтај, се додека еден ден *аѝансас* не те викнат.

стр. 90 Митре: *Ах јалан* век!

Турцизмите од издвоените примери, во текстот се повторуваат на повеќе места, но нашата цел беше само да ги прикажеме нив во еден најтипичен пример. Па така може да се изделат следните зборови - турцизми што се среќаваат во овој и во другите драмски текстови: *камари*, *ламба*, *јорџан*, *џумне*, *леџен*, *софра*, *адеѝи*, *касметѝи*, *Амин*, *Шукур*, *берикѝилија*, *борч*, *демек*, *бендиса*, *абери*, *кираџиџија*, *сакалдисуваѝи*, *џајреѝи*, *зулум*, *фиџанкиѝи*, *фиџан*, *укумаѝи*, *ујдиса*, *баѝи*, *џајле*, *џурбеѝи*, *арѝи*, *арџанлак*, *дембелеџе*, *муабетѝи*, *мерак*, *марачи*, *кешке*, *разија*, *санким*, *јузлук*, *безбели*, *ѝешкеѝи*, *џанам*, *себаѝи*, *кеџ* (*кејџ*), *ѝаѝили*, *сикѝер*, *манџа*, *ѝокоѝи*, *курдисале*, *ѝек* - *ѝук*, *коѝиѝиса*, *есайѝиѝе*, *ѝаман*, *делми*, *мунасиѝи*, *мукаетѝи*, *меселе*, *беузур*, *едеѝсас*, *еџленџе*, *икѝииза*, *аѝансас*, *јалан*.

Од аналицираниот текст, како и од употребените турцизми ни се наметнуваат следните заклучоци:

1. Многу од зборовите што се турцизми најверојатно не се разбирливи за поновите генерации читатели (па дури и за некои други, зависно од средината во која живееле и луѓето со кои контактирале и комуницирале). Во таа смисла, иако постојат во некои изданија реченици на архаизми на крајот, на мислење сме дека треба да се направат нови - поопстојни и да се стават во прилог на новите изданија.

2. Одредени зборови - турцизми во еден текст биваат често пати повторени, а некои се само ретко употребени. Може да се направи дури и процентуално прикажување на турцизми во еден текст, по страна или по честота на употреба на еден одреден збор.

3. Употребените турски зборови најчесто претрпуваат фонетски промени, ирилагодени кон изговорот во македонскиот јазик. Има дури и случаи каде еден ист збор се среќава во еден ист текст со друга графичка варијанта: *кеџ* - *кејџ*, *кираџиџија* - *кираџиџи*, *касметѝи* - *к'сметѝи*, *берикѝи* - *берекеѝи*.

4. Има примери на новторување т.е. удвојување на турски збор, а веднаш по него истиот на македонски:

стр. 23 Ангеле: Во Солун ќе се качиме и три недели само по вода, а друго - *башка*.

5. На некои места турцизмите се употребени со едно друго значење од основното (но сепак блиску до правата смисла): *муабейи* - некаде означува разговор а некаде вест, збор. вработаг. „Што кажувај вакви *муабейи*“. Секако дека тоа се стилски елементи во уметнички текст, што од друга страна зборува за квалитетот на авторот Ристо Крле како писател - уметник.

6. Некои турски зборови се тешко заменливи т.е. тешко променливи. Кога се размислува за замена т.е. превод на позајмениот збор, мора да бидеме внимателни, бидејќи некогаш има зборови кои кога би се замениле или ирвеле. не би се нашол адекватен (еден) збор на негово место, туку тоа значење би морало да се објасни дури и со цели реченици. Ќе дадеме само некои од овие зборови: *арџаи*, *џајреи*, *шукур*, *зулум*, *берикеџлија*, *бекар*, *кираџија*.

Нивната замена, особено во драмски текстови за сценска изведба не би покажале поволни резултати. Па дури и некои зборови - заемки се толку одомаќинети во македонскиот јазик што тешко се препознаваат како заемки.

7. Еден одреден турски збор не секогаш е употребен на место каде што искажуваме иста мисла (исто такво значење):

аир - здравје; *башка* - друго; *џурбейи* - туѓина;

Пример: „што кажувате вакви *муабейи*“

Но, (стр. 28, вовед во II чин) „Жените нешто си прикажуваат“ или „... му досади тој *бекарлак*... таа пушта туѓина“.

Но: стр. 14 Коте: А ние по *џурбейи* да ги оставаме коските.

Овие примери покажуваат и за планското стилизирање на текстот од страна на авторот Ристо Крле.

8. На крајот, како резултат на нашето согледување, слободни сме да истакнеме едно наше мислење и предлог:

Од нашите заклучоци се отвораат прашања за анализа од типот:

- Кои се лицата во еден ваков текст чиј говор е збогатен со турцизми?
- Дали некое лице во делото (зависно од социјалното потекло или возраст) многу ги користи турцизмите или воопшто не употребува турцизми?
- Дали овие состојби или резултатите (статистиката) од горниве два моменти се типични за одреден автор или одреден период во македонската литература?

- Дали можат да се најдат заеднички точки во употребата на турцизми помеѓу: одредени автори или тип на дела (жанр) или период на творештво.

Се надеваме дека елаборираните анализи и одговори на горниве теми ќе бидат цел на научните трудови на малдите научни кадри.

Користена литература:

- Македонската драма меѓу двете светски војни, II книга, приредил: Александар Алексијев, Македонска книга, Скопје, 1976 год.

- Алексијев, А. Основоположници на македонската драмска литература, II дополнително издание, Култура, Скопје, 1976 год.

- Македонска драма, приредил: Јован Бошковски, Македонска книга, Скопје, 1968 год.

- Македонската драма XIX и XX век, прилози од историјата на македонската книжевност, приредил: Раде Силјан, Македонска книга, Скопје, 1990 год.